

STATEN SOM INDUSTRIÄGARE

I SVERIGE HAR SEDAN ÅRHUNDRADEN tillbaka staten tagit aktiv del i näringslivet på ett sätt som inte varit regel i utlandet. Riksbanken har sedan mycket länge varit statlig, posten likaså. Och då järnvägsbygandet började här för snart 100 år sedan, ansågs det vara ganska självklart, att de stora stambanorna skulle vara statliga. Den brittiska riksbanken, Bank of England, förstatligades däremot inte förrän 1946 och såväl i Storbritannien som i USA är järnvägsnätet fortfarande helt och hållt privat, ehuru förstatligande nu diskuteras i England.

Inom industrien har staten icke bedrivit någon nämnvärd verksamhet förrän på senare år, om man undantar »krigsindustrier» som örlogsvarv och liknande. Exempel finns dock på tidiga statliga industrier som arbetat för den fria marknaden. Allmänt bekanta är Gustaf III:s kronobrännerier; men även Falu koppargruva har en gång drivits i statlig regi.

Under 1900-talets fyra första decennier tillkom några statliga industriföretag som säljer sina produkter till allmänheten, bl.a. Vin- och spritcentralen och Tobaksmonopolet, men först under det andra världskriget började de »utåtriktade» statliga industriföretagen bli många. Framför allt vinnlade sig de nya företagen om att förbättra den inhemska tillgången på vissa nödvändiga varor. Som exempel behöver endast nämnas Norrbottens järnverk och Svenska skifferoljebolaget.

De statliga företagen är av två principiellt olika slag, nämligen de som direkt leds av något ämbetsverk och de som är organiserade som aktiebolag, i vilket staten har aktiemajoriteten. Skillnaden är ganska väsentlig, då de senare har större rörelsefrihet i fråga om

Den socialisering, som i våra dagar drivs fram av politiska kretsar, brukar ibland motiveras med en hänvisning till gamla traditioner. Svenska staten har sedan urminnes tider uppträtt som industriell företagare, men orsaken härtill har främst varit, att staten behövt inkomster av lönande verksamhet eller att endast staten haft medel att starta dylik verksamhet. Det har aldrig skett för att fullfölja politiskt-teoretiska systemen.

I vidstående artikel ger ERIK RUIST en överblick över statens nuvarande engagemang i olika näringar och företag. Det är en saklig redovisning utan värderingar.

driften. I sista hand är det dock givetvis även här statsmakterna som har bestämmanderätten.

De företag som är direkt underordnade ett ämbetsverk har i allmänhet staten själv som enda kund. Att detta emellertid inte är någon generell regel, framgår tydligt av exemplen statens järnvägar, postverket och telegrafverket.

Bland statliga industrier av denna typ dominerar verkstäderna. Hit hör t.ex. kommunikationsverkens reparationsverkstäder och försvarets tygverkstäder, men också statens reproduktionsanstalts tryckeri, försvarets beklädnadsverkstäder, örlogsvarven och de statliga kraftverken. De sistnämnda arbetar för den allmänna marknaden och producerar ungefär en tredjedel av den i hela landet alstrade energien.

De statliga aktiebolag, som är de äldsta av intressen i detta sammanhang, är som nämnts *AB Vin- och spritcentralen* och *AB Tobaksmonopolet*. I båda företagen finns vissa enskilda intressen, som uppgår till omkring 3 % av aktiekapitalet. Utdelningen på dessa aktier är maximerad. De privata aktieägarna, som är av kungligt godkända personer, har emellertid även rättighet att tillsätta ett bestämt antal styrelseledamöter.

Av ungefär samma art som dessa, dvs. i praktiken monopolföretag, var flera av de under mellankrigsperioden grundade eller övertagna statliga icke industriella aktiebolagen. Hit hör t.ex. *AB Aerotransport* som ju före Silas tillkomst var ensam om reguljär flygtrafik, vidare *AB Tjipstjänst* och *Svenska penninglotteriet AB* samt slutligen *AB Radiotjänst*.

De första statliga industriföretag, som konkurrerar med enskilda, var dels kraftverken, av vilka några är organiserade som aktiebolag, dels Domänverkets skogsindustrier. De senare, som år 1941 ombildades till *AB Statens skogsindustrier*, består till stor del av anläggningar som främst av sociala skäl i samband med 1930-talets kris inköptes från privata företag för att hindra ett nedläggande av driften.

De under det andra världskriget startade företagen har som ovan nämnts i allmänhet varit inriktade på försörjningsfrågor. *AB Norrbottens järnverk* grundades bl.a. för att förbättra landets försörjning med handelsjärn, *Svenska skifferolja AB* för att utvinna olja ur Närke-slättens skifferar. När de ordinarie handelsvägarna västerut spärrades och vår enda möjlighet at

något så när upprätthålla den handeln var att skicka varorna över Haparanda—Petsamo, startades AB *Transitotrafik* för att ha hand om trafiken på denna sträcka. *Svenska gengas AB* hade till uppgift att främja konstruktion, tillverkning och anskaffning av gengasaggregat m.m. och över huvud taget främja användningen av gengas i Sverige. *AB Svensk torvförädling* skulle på en av staten ägd mosse vid Sösdala i Skåne bedriva briketttillverkning och annan torvförädling. *AB Ceaverken* startades 1938 som privat företag och tillverkade röntgenfilm och fotografiskt papper på basis av inhemska råvaror. År 1943 övertogs det av staten för att möjliggöra ett ur beredskapssynpunkt värdefullt fortsättande av driften.

Utöver dessa finns ännu många flera aktiebolag, där staten har aktiemajoriteten. Staten har sålunda ett eget rederi, *Svenska rederi AB Öresund*, som trafikerar leden Malmö—Köpenhamn, den äger restauranger genom *Sveriges centrala restaurang AB* (Riks-Sara) och *AB Trafikrestauranger*, idkar bankverksamhet genom *AB Jordbrukarbanken* osv.

Genom det fortgående förstatligandet av enskilda järnvägar har staten tillförts aktiemajoriteten i ett par verkstadsföretag, *AB Gävle vagnverkstad* och *Kalmar verkstads AB*. Det förra är helt statsägt och tillverkar järnvägsvagnar för SJ:s räkning, i det andra äger SJ två tredjedelar men det utför reparationer även för andra än staten.

I de hitills nämnda företagen har staten genomgående aktiemajoriteten, i de flesta fall t.o.m. hela aktiestocken. Endast i Vin- och spritcentralen, Tobaksmonopolet, Aerotransport och Kalmar verkstads AB har de enskilda intressena någon betydelse.

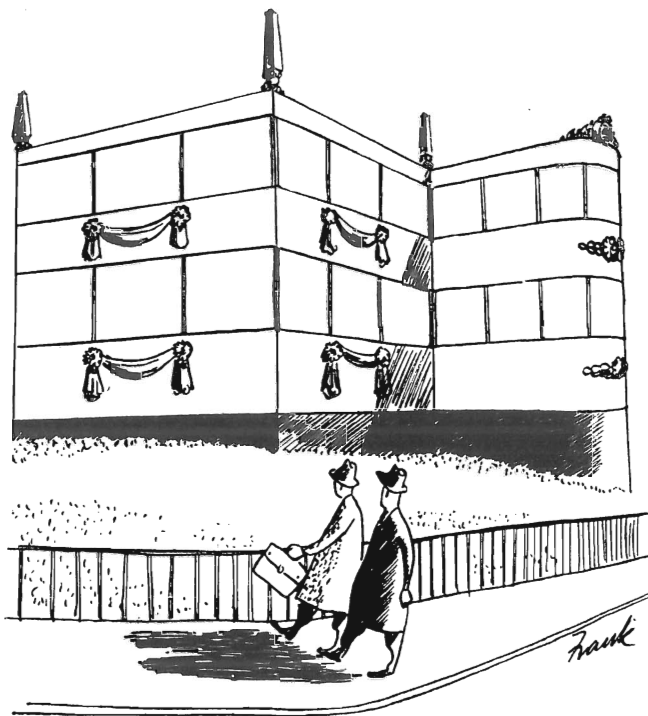
Utöver dessa företag finns det emellertid ett stort antal, där statens aktiepost endast utgör hälften eller mindre av hela kapitalet. I vissa fall är dessa företag exempel på ett fruktbärande samarbete mellan staten och den privata företagsamheten. Det mest kända företaget av detta slag är *Loussavaara-Kiurunavaara AB*, där staten och Trafik AB Grängesberg—Oxelösund äger hälften av aktiekapitalet. Liknande samarbete i mindre skala sker i *AB Dissougas*, som tillverkar acetylengas och där SJ och AGA har lika stora aktieposter samt *AB Svenska godscentraler*. Huvudintressenter i det senare företaget är SJ, Rederi-Svea och vissa enskilda järnvägar.

Genom förstatligandet av enskilda järnvägar har staten övertagit aktier i de mest skilda företag. I allmänhet är posterna så små, att de inte medför något inflytande på företagets drift. Närmast som kuriositet kan sålunda nämnas, att SJ äger aktier i Borgholms badort, Hindås turisthotell (en fjärdedel av hela aktiekapitalet), Sälens kur- och högfjällshotell, Ystads saltsjöbad, vidare i Bostäder i Borås, Egna hem, Borås, Kalmar bostads AB och Smålägenheter i Uddevalla samt en mindre post i Svenska sockerfabriks AB.

Under krigsåren har staten också utvidgat sitt inflytande över några företag, där den inte har något kapitalintresse. I främsta rummet gäller detta vissa krigsmaterielindustrier, där staten blivit företagets största eller enda kund. Genom särskilda avtal har prissättningen reglerats, varvid i allmänhet företaget måst ställa sin bokföring till statsmakternas förfogande och vissa bestämmelser angående vinst och utdelning medtagits i avtalen.

Sedan jordbruksregleringen under 1930-talet har förelegat ett avtal mellan Svenska sockerfabriks AB och staten, som främst gällde betpriserna. I samband med kriget har emellertid statsinflytandet över företaget ökat i samband med att sockerpriset genom subvention till företaget hålles nere under framställningskostnaderna. Staten har sålunda garanterat, att bolagets tillverknings- och försäljningskostnader för sockerprodukter blir täckta. I samband därmed har överenskomelse träffats om bl.a. avskrivningar och lagervärderingar.

En överblick över den samlade statliga företagsamhetens storlek erhålls lättast för industrien. Om man begränsar sig dels till företag, där staten direkt står som företagare, och dels till aktiebolag med statlig aktiemajoritet, finner man att omkring 5 procent av landets industriarbetare är anställda i statstjänst. Det är alltså ännu ej någon större del av industrien som staten direkt behärskar. Inom vissa begränsade branscher är emellertid den statliga produktionens andel av totalförbrukningen ganska avsevärd. Detta gäller givetvis monopolbranscherna tobak och sprit, men även elektrisk kraft och i framtiden tackjärn.

... men han borde inte tagit den där kursen i ornamentik.